

Surse și tipuri de umor în literatura pentru copii

Drd. Mădălina (Sandu) Lixăndroi

Universitatea din Craiova

Prof. univ. dr. Emilia Parpală-Afana (coord.)

Abstract

Humour is an important factor in children's literature, from the absurd rhymes, rhythms and playful images of nursery rhymes to puns and jokes of all kinds. Among the elements that create humour, researchers have identified exaggeration, surprise, ridicule, defiance, uncomfortable situations, absurdity, violence, verbal humour and incongruity. Julie Cross (2011) distinguishes between 'high' forms of humour, which refer to more sophisticated cognitive humour such as parody, irony, satire, humorous metafiction and puns, based on knowledge and intellectual ability, and 'low' forms of humour, which include slapstick and often extend to comically exaggerated characters and even grotesque and scatological humour. Our research relies on modern children's literature texts, aiming to pinpoint the origins of humor, categorize its various forms, and examine its impact on diverse audiences.

Keywords: *incongruity, anthropomorphism, scatology, language, children's literature*

Introducere

Umorul este un factor important al literaturii pentru copii. Așa cum spune Mallan, umorul nu trebuie confundat cu râsul, și nici invers (Mallan 1). Shaeffer și Hopkins sugerează natura duală a umorului:

Umorul este un lucru magic care ne permite să îndurăm greutățile vieții, cum ar fi moartea, boala, foamea, durerea și frica. Este legătura care ne poate aduce împreună și, dacă este folosită ca armă, ne poate despărți (Shaeffer și Hopkins 89).

Simțul umorului este un atribut valoros pentru oricine, tânăr sau bătrân, pentru că reprezintă modul de a face față presiunilor realității. Umorul se schimbă în funcție de context, în pas cu societatea și cu vârsta individului. Copiii mici sunt interesați de rimele absurde și ritmurile și imaginile jucăușe ale rimelor de grădiniță. Copiii mai mari sunt atrași de jocurile de cuvinte sau de diferite tipuri de glume. Diferențele în ceea ce privește aprecierea și înțelegerea umorului nu sunt legate doar de un interval de vârstă comun, copiii de aceeași vârstă nu vor râde toți de aceleași lucruri. Alți factori, cum ar fi capacitatea intelectuală, experiențele trecute și nivelul de sofisticare a

materialului comic vor influența reacția individuală a copilului (*ibidem*: 2). Printre elementele care produc umorul, Kappas (1967) și Klause (1987) identifică exagerarea, surprinderea, ridicolul, sfidarea, situațiile neplăcute, absurdul, violența, umorul verbal, incongruența. Julie Cross a remarcat trei teorii principale ale umorului (fiziologice, psihologice și sociale): teoria eliberării (care susține beneficiile râsului), teoria incongruenței (percepția subiectului asupra a ceva neașteptat sau nepotrivit) și teoria superiorității (care analizează plăcerea domeniului cognitiv al glumei).

Umorele în literatura pentru copii este o sinteză de elemente axiologice, estetice, culturale, fizice, psihologice și sociale care converg în timp și spațiu pentru a stimula râsul. Umorele, ca și joaca, are la bază o lume răsturnată, în care totul este posibil. Textul provoacă râsul pentru că cititorul copil recunoaște regulile care sunt încălcate și le acceptă, intrând în joc și bucurându-se de el. Umorele cere și o anumită competență în gestionarea limbajului, deoarece, pentru a obține efectul dorit, se bazează pe resurse stilistice care favorizează interpretarea. Deschiderea la interpretări și semnificații face ca un text plin de umor pentru copii să fie apreciat și de adulți.

1. Incongruența

Potrivit lui McGhee (1979), elementul cheie al umorului este incongruența. Incongruența apare atunci când ceva neobișnuit se întâmplă, diferit de starea normală a lucrurilor. Oamenii râd adesea atunci când întâlnesc ceva ciudat sau neașteptat. Copiii mici sunt atrași de personaje și fapte care se comportă diferit de modul obișnuit.

În *Aventurile piratului Ket* de Alis Popa, piratul Ket întâlnește în călătoriile sale o mulțime de animale care se comportă altfel decât în mod obișnuit. Prima apariție de acest gen este a unei oi crețe și roșii, care se hlizește la pirat cu toți dinții, înotând pe spate pe lângă corabia naufragiată. Pe cap poartă o pâlnie mare și ruginită și... mai și vorbește: „Ce te holbezi așa? Să nu-mi spui că n-ai mai văzut niciodată o oaie!” (Popa 29). Mai surprinzător este faptul că insula mișcătoare a oilor roșii era patronată de un imens nas de sticlă, care s-a îmbolnăvit de pojar. Din această cauză, nu se odihnea suficient, nu mai strănuta des și astfel, insula nu mai avea puterea să se miște ca odinioară. Ket reușește să vindece nasul dându-i somnoroasă și provocându-i un somn odihnitor. Acesta este un tip de umor situațional care creează incongruență prin introducerea unui element de absurditate în circumstanțe altfel convenționale. Acest tip de umor situațional este adesea un nonsens pur.

Tot Ket găsește pe mare o sticlă în care se află un mesaj scris cu cerneală simpatică. El și Tiberius, prietenul său, decid să-l salveze pe

naufragiat. Deși aflat pe o insulă cu vulcani de foc, pirații reușesc să se strecoare până la el. Tot drumul până la insulă, Tiberius își manifestă nerăbdarea și entuziasmul de a-l cunoaște pe naufragiat, de care este sigur că este un om bun și pe care-l va proclama prietenul său. Surpriza care declanșează umorul este descoperirea că naufragiatul este un șobolan. De aici și ironia lui Ket la adresa lui Tiberius:

– Ha, ha, ha! El e Bix! Naufragiatul! Dar nu e om, ci șobolan! Ai înțeles, Tiberius?! ȘO-BO-LAN! Prietenul tău, pe care-l așteptai cu drag! Iată-l! Ți-l dăruiesc! E cam mare... și cam pârșos... numai bun să ieși cu el în *societate*! (*ibidem*: 186).

În ciuda statutului său, șobolanul devine un prieten de nădejde care îi ajută la descoperirea comorii, de care se bucură și cei 152 de copii ai săi, având parte de câte o bicicletă.

2. Personajul: antropomorfism, exagerare, caricatură

Pe măsură ce copiii cresc, percepțiile lor despre ceea ce este amuzant și experiențele lor de viață se extind pentru a le permite să aprecieze o gamă mai largă de situații comice. Ei devin din ce în ce mai sofisticăți din punct de vedere lingvistic, capabili să spună și să se bucure de ghicitori, glume și enigme, pe măsură ce își dau seama că pot exista mai multe sensuri pentru cuvinte și acțiuni.

Vocabularul și Teoria Minții⁸ le permit copiilor să dobândească umor bazat pe jocul de cuvinte (de exemplu, ambiguitate), precum și umor bazat pe perspective schimbătoare. Anumite tipuri de umor, de exemplu glumele, sunt dobândite prin narațiune. Pe de altă parte, glumele sunt spuse și de personajele literare și pot servi ca o intrare puternic contextualizată pentru copilul cititor. Literatura pentru copii afișează numeroase genuri și tipuri de umor. De exemplu, Cross menționează umorul slapstick (de prost gust), personajele supradimensionate (caricatură, grotesc și exagerări), nonsens și umor situațional, joc de cuvinte, inteligență și satiră, precum și umor scatologic (Cross 11). În plus, există multe personaje literare cu trăsături umoristice, de exemplu animale sau obiecte antropomorfizate precum cei cinci prieteni ai lui Harap Alb din *Și v-am spus povestea așa* de Florin Bican, cărora li se adaugă figura caricaturală a lui Godzillă, o reptilă uriașă, „șopârloi cât toate zilele”, care „se căznea din răputeri să-și scoată un gunoi

⁸ Teoria minții se referă la capacitatea înăscută potențială a oamenilor, care necesită experiență socială și de altă natură de-a lungul multor ani pentru a atribui – altora sau propriei persoane – stări mentale precum credințe, intenții, dorințe, emoții și cunoaștere. Cercetările asupra teoriei minții, la oameni și animale, adulți și copii, care se dezvoltă normal și atipic, au crescut rapid în anii de după lucrarea din 1978 a lui Premack și Guy Woodruff, “Does the chimpanzee have a theory of mind?”.

din ochi cu ditamai gheara” (Bican 133). Ajutat să scape de necaz, „șopârloiul” este cooptat în ceata petitorilor și este invitat la petrecerea „unde-i rost să se lase și cu demolare”, de care are parte din plin, fiind stăpânit doar de Harap Alb, care striga din când în când la el: „Godzi, șezi frumos, că poate-ți mai intră vreun gunoi în ochișor” (*ibidem*: 143). Umorul reiese aici și din contrastul dintre diminutivele folosite și înfățișarea „șopârloiului”. Alaiul este zugrăvit în stil carnavalesc, cei șase „ciudați” având un comportament asemănător nebunilor – nebunul fiind o figură de carnaval. Carnavalescul este

acel comic al varietății împeștrite, al coabitării contrastante, al abolirii convențiilor, al încălcării regulilor și tabuurilor, al amestecului de categorii, al deghizărilor și exploziilor de forme, al dezmațului și al nimicirii cumpătului, al libertății și al spontaneității (Defays 58)

caracteristici pe care le regăsim în apariția alaiului la curtea Împăratului Roș:

Gerilă se căznea acum să respire prin creștetul capului, Flămânzilă își număra molcom pașii, Setilă își apăsa palmele peste gură să nu se mai scape că-i e sete la fiecare pas, Ochilă nu se mai sătura uitându-se la lume prin ochelarii de cal, Păsări-Lăți-Lungilă molfăia vesel un gogoloi de propolis pe care Harap Alb i-l dăduse ca să se scape de el, iar Godzilă, grijuliu să nu se supere, umbla pe vârfuri și, cu degetul la buze, făcea ssssst, ssssst, ceea ce, fiind el reptilă, îi ieșea de minune. [...] *odată intrăm toți buluc în ogradă, Harap Alb și cu mine înainte și ceilalți în urmă, care de care mai chipeș și mai dichisit, de curgeau zdrențele de pe ei*. Las' că nici eu nu arătam prea grozav, căci îmi luasem înfățișarea de mârțoagă, ca să nu bat la ochi. Ne-au și-ntrebat străjile dacă am venit cu comédia. (Bican 134).

Cross distinge între forme „înalte” de umor, referindu-se la umorul cognitiv, mai sofisticat precum parodia, ironia, satira, metaficțiunea umoristică și jocul de cuvinte, bazate pe cunoaștere și capacitate intelectuală (*Tropice tâmpede* de Florin Bican) și forme de umor „scăzute” ce includ farsa (*Vlogger la 13 ani* de Dan Lungu) și extinzându-se adesea la personaje exagerate comic și chiar umor grotesc și scatologic (Cross 15-16).

Potrivit lui Beckman, există trei elemente principale în ficțiunea umoristică pentru copii: personajul, situația și discursul (Beckman 11-14).

Exagerarea trăsăturilor și slăbiciunilor umane este un dispozitiv folosit pentru a crea personaje umoristice. Desigur, pentru a aprecia umorul generat de exagerare, cititorul trebuie să fie familiarizat cu tipul de persoană pe care personajul o satirizează, fie că este vorba de un părinte, un profesor, ofițer de poliție, negustor sau altcineva. Profesorii sunt alegerea evidentă pentru portrete exagerate în cărți pentru copii, ei sunt experți atunci când vine vorba de a spune povești despre acest grup.

În seria *Pericol*, autoarea Raluca Poenaru creează un narator personaj maestru în realizarea portretelor caricaturale ale celorlalți. Fie că e vorba de părinți, de prieteni sau de orice străin care îi apare în cale, Eugen, zis Pericol, reușește să le surprindă defectele în cel mai comic mod cu putință. Profesoara de română este supranumită „El Zorab”, iar Pericol justifică: „desigur, de la poezia lui Coșbuc. Dar puțin de tot și de la aspectul ei care aduce așaaaaa, uşoooooor, cu un cal!” (Poenaru 45). Mama, vazută ca o autoritate incontestabilă în casă, este prezentată uneori cu ironie, în ipostaze care nu prea se potrivesc cu statutul ei, dar care fac deliciul textului:

Chiar în seara când m-am dus la bucătărie să iau peștii pentru ultima livrare, o văd pe mama lângă frigider, dreaptă și înțepată. Hmm. Semn rău. Se uita țintă la taică-meu și ținea cu două degete o pungă. Avea fața aia a ei de Barbie care a înghițit o lămâie întreagă (Poenaru 23).

În timpul vacanței la munte pe care o propune mama, au loc întâmplări stranii și comice în același timp, datorită viziunii lui Pericol, cu mintea mult prea ocupată de jocurile pe tabletă. Ieșind din mașină pe ploaie să caute un loc de așezat cortul, mama dispare brusc din raza vizuală a copiilor:

De undeva, de jos, țâșnește un aurolac plin de noroi pe față, cu ochii injectați de furie, cu părul vâlvoi. Mă trag disperat înapoi și urlu din toate puterile. Aurolacul se agață de mașină, urlă și el ceva. [...] Aurolacul se ridică și dă ocol mașinii. Înțepenesc. I-a furat maică-mii geaca! E îmbrăcat cu ea! Poftim! Acum deschide ușa și se urcă în mașină! [...] S-a instalat comod la volan și încearcă să ne răpească, vrea să fugă cu mașina! [...] Chiar când mă pregăteam să-l izbesc cu toată puterea, îl aud vorbind cu vocea maică-mii, dar cu vocea aia e ei calmă și gâtuită care prevestește o adevărată catastrofă:

– Stai jos și taci (*ibidem*: 118-119).

Umorul se naște aici atât din situația creată – căderea mamei în noroi, din confuzia pe care o face Pericol, nerecunoscând-o din cauza noroiului de pe față, dar mai ales din descrierea pe care o face.

Personaje caricaturale apar pe tot parcursul întâmplărilor. Plictisindu-se la o partidă de pescuit cu tatăl său, Pericol dă o tură de lac. Dintr-odată,

pe o găleată întoarsă, stă unul dintre cei mai amuzanți oameni de pe planetă. Are pantaloni și cămașă de camuflaj, probabil ca nu cumva să-l zărească peștii și să fugă. Pantalonii și cămașa plesnesc pe el. Cred că dacă se apleacă puțin, îi crapă țoalele cum crapă pielea pe crenvurst. Desigur, ca orice umflat care se respectă, are haine prea mici și spinarea goală. A stat prea mult la soare. Are pielea roz-aprins, arată ca o balenă fiartă. Și – minunat – la spate, i se văd CHILOȚII. Galbeni, cu dolari verzi pe ei și elastic lat. Un colac mare de burtă se revarsă grațios pe deasupra chiloților. În picioare are o splendoare de cizme cu pești roz, și pe cap o șapcă cu FC Tigrii din Găvana. Roșie. Ca să se asorteze cu camuflajul, presupun (Poenaru 27-28).

Personajele supradimensionate – caricaturile, grotescurile și alte „exagerări” sunt o sursă importantă de umor în cărțile pentru copii. Se poate observa că aceste descrieri devin ușor stereotipizate. Acestea au ca efect, pe lângă faptul că sunt amuzante în sine, să reducă tensiunea prin umor, deoarece amenințarea caricaturii sau calitatea ei tulburătoare este diminuată prin ridicolul comic.

În *Pericol la petrecere* (Poenaru 2019), sărind gardul unui șantier de construcții, în speranța că va găsi sticle goale, pet-uri, Pericol cade pe un morman de pietriș:

[...] la mai puțin de cinci centrimetri de nasul meu se înalță, în toată splendoarea ei, o pereche enormă de cizme de cauciuc. Care se continuă cu niște picioare tip pilon de pod! Înfipte zdravăn într-o burtă care-ar face să plesnească de invidie orice luptător de sumo! Urmează un piept ca de bivol! Un gât triplu stratificat! Și un cap cât dovleacul din Cartea Recordurilor! Arătarea asta poate fi OM? Sau orc mutant? Sau o fi statuia șantierului, un fel de mascotă, un totem războinic, aducător de noroc! (Poenaru 21).

Umorul vine și din contrastul înfățișării „matahalei” și vocea la început puternică, apoi mieroasă, cu accent oltenesc: „Ce cătași acilea, mă, băiețale? Ești așa de măunțal și sai garduri noaptea...” (*ibidem*: 21).

De asemenea, în această „scală” a umorului de dezvoltare se numără nonsensul și umorul situațional, începând cu aprecierea incongruenței pure, care nu este rezolvată. Aici, copilul recunoaște diferențele, chiar ridicolul, dintre incidentul/personajul umoristic și cel așteptat în mod normal.

Pericol reprezintă el însuși un personaj central ingenios, trăsătură recurentă a literaturii pentru copii. Comedia și aparenta tragedie din viața lui sunt fețe diferite ale aceleiași monede, așa că îl găsim un personaj care ne face să râdem, câștigându-ne simpatia. Cu toate acestea, poate că este nevoie de o anumită maturitate în cititor pentru a fi conștient de dualitatea unui astfel de personaj.

Nimic pare că nu merge bine pentru Pericol. De exemplu, pierde vaca-termometru de bucătărie a mamei sale, nimerește într-o echipă pe care nu și-o dorește într-o competiție, este înscris din oficiu la cursuri pe care nu le agreează etc. Are aceleași preocupări ca mulți copii de vârsta lui. Umorul provine din relatările acestuia care pun în contrast gravitatea situațiilor cu ingeniozitatea lui, datorită căreia scapă cu fața curată din toate problemele.

3. Forme înalte și scăzute de umor

Formele înalte și scăzute de umor nu trebuie să se manifeste una împotriva celeilalte și nici să fie folosite pentru a se dezamorsa reciproc (cum ar fi, de exemplu, eliberarea psihologică după o secțiune „serioasă” a textului). Ele pot lucra împreună, adesea în cadrul acelorași stimuli

umoristici, fie că este vorba despre un personaj, dialogul său umoristic, un incident, o glumă sau chiar tipul de narațiune.

Această dihotomie include idei despre umorul sofisticat „adult” versus umorul „copilăresc” prostesc. Aceasta încorporează adesea „râsul minții” versus „râsul inimii” (termenii lui Lloyd Alexander). „Râsul minții” se referă la inteligență, care este în general considerat un tip de umor superior și sofisticat, folosind adesea paradoxul și ironia. Joaca cu ideile prin limbaj, inteligența și finețea sa, este adesea văzută ca opusul direct al percepției comune a prostiei, chiar ridicolului, a umorului „simplu” al copiilor mai mici, cu recurgerea la dimensiunea afectivă („umorul inimii”). Aceste dihotomii includ, de asemenea, umorul estetic și literar versus umor popular din origini orale/folclor și umorul social versus antisocial, toate putând fi subsumate în umorul „serios” versus „neserios”, dintre care majoritatea, la cel mai scăzut nivel, pot fi clasificate ca tipuri de umor „înalt” și „scăzut” (Cross 4).

Un tip de umor sofisticat este întâlnit în *Tropice tâmpе* de Florin Bican, unde exploratorul Stanley întâlnește în drumul său un ciobănaș pe nume Niță, „un copilăș palid și mărunțel” care „târa pe pământul reavăn niște adidași troșcofliți, cu câteva numere mai mari” (Bican 102). La început, Stanley, exploratorul, îl abordează cu blândețe, dar își modifică abordarea surprins de răspunsul băiatului:

- Ce mai faci, tu, măi flăcăule? Ai ieșit cu oile la păscut?
- Ba, i-o întoarce flăcăul, cam în doi peri. Le duc la un concurs de frumusețe. Derutat, Stanley schimbă tactica:
- Cum te cheamă, pui de om?
- Niță, domnule, îi răspunse politicos puiul de om (*ibidem*: 104).

Uneori vorbește informal și adecvat ca un copil, dar uneori folosește un registru savant, care îl surprinde pe Stanley. Cititorii înțeleg rapid că Niță nu este un copil needucat, deși se recomandă a nu-i plăcea cartea. După ce Stanley se prezintă a fi explorator, Niță surprinde cititorul prin contrastul dintre ceea ce spune despre sine și limbajul pe care-l folosește:

- A, 'splorator... repetă băiețelul smerit, fără însă a da impresia că pricepuse mare lucru, după care continuă cu sfială: Eu mi-s păstor. De mic copil nu mi-a plăcut cartea. Da' absolut deloc... Așa că am optat pentru pariul cu zootehnia, care-mi facilitează accesul nelimitat la natură, ținându-mă, totodată, la o distanță sigură de școală. În funcție de anotimp, urmez cu turma-mi transhumantă vibrațiile cosmosului, ghidându-mă când după germinația telurică a vegetației, când după manevrele frontului atmosferic, când după inexorabila gravitație a bunului plac, și delectându-mi sufletul neîntinat de civilizația urbană cu bucuriile bucolice ale vieții simple de păstor, sau altfel zis, păcurar, de la latinescul *pecora*, adică «oaie», etimon care mai dăinuie și azi în fondul nostru lexical... – aici Niță se întrerupse din frumosu-i discurs să fluiera după o mioară ce se răzlețise de turmă: Nea, Bisisico, dar-ar gripa aviatică-n tine de panaramă, azi și mâine! (*ibidem*: 105).

Corectitudinea politică este ironizată în *Tropice tâmpе*. Papagalul susține că transmite orice fel de mesaj, cu condiția să nu conțină expresii incorecte din punct de vedere politic, cum ar fi: „prost”, „ochelarist”, „tocilar”, „cocalar”, „hipster”, „oengist”, „țăran”, „moș”, „babă”, „corporatist”, „tehnocrat”, „poet”, „titan împuțit”, „qasar”, „mosgor”, „tomalău”, „gras”, „pitic” (*ibidem*: 239). La auzul acestor cuvinte, agentei scandinave, Boreală Aurora, trimisul special al Comisiei Internaționale pentru Drepturile Omului de la Helsinki, pentru a monitoriza situația de pe meteoritul Mica Brita Niță, i se face rău, motivând că a fost antrenată „să facă urât” când aude astfel de termeni. De aici, o adevărată avalanșă de cuvinte corecte politic, pe care protagoniștii se chinuie să le folosească, creând un discurs plin de umor. Micul canibal, rămas în tabăra celor răi, își manifestă dezacordul față de poziția sa:

- Păi cum să-mi convină? se fândosi fostul doctor. Că eu nu-s... fun... fun... funicular rău... Unu, începu el să numere pe degete, pentru că-s minoritar, doi, pentru că-s de culoare, trei, pentru că-s pigmeu... ăăă, vreau să zic dezavantajat vertical, patru, pentru că-s orfan...
- Cinci, ești canibal... ăăă, vreau să zic practici o dietă alternativă dăunătoare semenilor tăi (Bican 258).

Pentru vânători, exploratorul Stanley se chinuie să găsească o formulă potrivită. În cele din urmă, le spune „cei ce recurg la inteligența alternativă pentru a demonstra superioritatea omului față de animal și se mai și laudă cu asta ca să ascundă alte probleme de le-or fi având, handicapății dreaku” (*ibidem*: 134). După cum se poate observa, nu o poate duce până la capăt supunându-se corectitudinii politice, din cauza vinei ce le-o atribuie pentru asuprirea animalelor. Un pitic cocoșat este numit „dezavantajat vertical” care „compensează prin excrescența perfectă dintre omoplați” (*ibidem*: 125), iar „daltonist” este cel care „nu binevoiește să distingă caracteristicile ambientului” sau este „afectat de cecitate cromatică” (*ibidem*: 126).

Încercând să explice comportamentul vârcolacului Bob, Aurora afirmă că acesta „este restricționat de o paradigmă comportamentală strict determinată”, însă, văzând că interlocutorii nu înțeleg limbajul corectitudinii politice, aceasta completează: „De prost ce e nu se abține...” (*ibidem*: 211).

Se crede, de asemenea, că cei mai mici cititori pot fi foarte cruzi în umorul lor. Morreall afirmă că aceștia „demonstrează o capacitate remarcabilă de ridicol” [a altora] (Morreall 9), iar Rapp (1951) susține că studiile descoperă în mod constant că micii cititori găsesc cea mai mare distracție în suferința altcuiva, de unde o parte din apetitul copiilor pentru violența din desene animate. Jalongo (1985) sugerează că există într-adevăr o tendință pentru umor „ostil” în anii primari. Într-adevăr, conform lui McGhee

(1977), cu cât copilul este mai puțin matur, cu atât este mai mare aprecierea represaliilor excesive, prin care el manifestă plăcerea pentru violența excesivă, (nu doar suficientă, pentru a obține „dreptate” sau răzbunare) (în Cross 12). Genul acesta de distracție poate fi, de asemenea, clasificat ca umor de degradare și este legat de opinii mai negative ale umorului, cum ar fi teoriile superiorității, și poate fi văzut, în exemple literare, în cazuri de glume și râs pe seama altuia. Este și cazul lui Skelly din *Vlogger la 13 ani* de Dan Lungu, un băiat de aproape 12 ani, care, în vremuri pandemice, își sărbătorește ziua online, alături de o mulțime de „prieteni”, propunându-le, în loc de cadouri, să se tundă la zero pentru el și împreună cu el. Cei mai mulți aleg să iasă din întâlnire, doar cei mai apropiați rămân și doar doi se tund la zero, în numele prieteniei lor. Doar că, atunci când se întorc la școală, toți au surpriza să vadă la Skelly nu o chelie, ci un păr lung „și o culoare parcă diferită” de cea pe care o avusese în întâlnirea online:

Cum de ți-a crescut așa mare părul, Skelly? L-am întrebat instantaneu, fulgerat de uimire. Apoi mi-a trecut prin minte că poate are o loțiune magică din care mi-ar putea împrumuta și mie.

Ai înnebunit? Așa e părul meu, man! Zice Skelly.

Tu ai înnebunit, nu eu, i-am întors-o pe loc. Nu ne-am tuns amândoi zero în același timp?

Tuns zero? repetă uimit Skelly.

Juca un teatru fantastic. Mă enerva cât de bine se preface că nu știe despre ce-i vorba.

Da, tuns zero, zic eu enervat.

Când, man?

La ziua ta, Skelly. Fix la ziua ta! Ți-au intrat neuronii în șomaj, nici atâta lucru nu ma ții minte?

Man, dar aia a fost o farsă! Am vrut să fac ceva deosebit de ziua mea, asta-i tot.

Cum adică, farsă?

Adică tu chiar te-ai tuns?

Normal, zic eu, agasat și uimit în același timp. Tu nu?

Normal că nu, man! Aveam o perucă pe cap! face Skelly, uitându-se îngrozit spre capul meu acoperit cu un puf de păr (Lungu 69-70).

Pentru Skelly, totul fusese o farsă despre care nu-i informase și pe prietenii săi cei mai buni, crezând probabil că nimeni nu o va face cu adevărat, așa cum nu a făcut-o nici el. Cu toate acestea, realitatea îl surprinde. Narratorul, același cu personajul păcălit, nu ne spune cum au trecut peste acest incident, ci doar mărturisește: „Dacă în acel moment nu ar fi intrat pe ușă Pixie, nu știu ce i-aș fi făcut lui Skelly” (*ibidem*: 70).

4. Umorul scatologic

Încântarea aparentă a copiilor față de umorul scatologic este adesea asociată cu stadiul lor de dezvoltare. Acest lucru se poate datora faptului că ei simt că astfel de subiecte sunt tabu și pot încălca regulile bucurându-se de „obraznicia” lor (Cross 11). Avem ca exemplu *Comoara pinguinilor* de Lavinia Braniște (Univers, 2021), încadrată de editură la categoria de vârstă 3-5 ani, unde lecția despre curaj, egoism și altruism se ascunde în substratul unui fir narativ ce urmărește un subiect tabu: „Musculița Belgica Antarctica nu poate face copii decât dacă își depune ouăle într-un caca de pinguin” (Braniște 2021: 4). La această introducere, naratorul comentează ironic: „Exact, nu toți pornim cu dreptul în viață” (*ibidem*: 4). Scopul musculiței este „să repereze colonia de pinguini, care lasă în urmă un caca extrem de gustos, plin de resturi de pește. Miam-miam!” (*ibidem*: 6).

Apare în scenă un petrel, trimis de familia lui în pustiu pentru a sta singur o vreme și pentru a face fapte bune, cu scopul de a învăța cum să-i ajute pe alții. La început, petrelul vrea să-l mănânce pe soțul musculiței, mai fricos din fire, dar musculița sare în apărarea lui. Drept care, petrelul își notează în minte prima lui faptă bună: nu l-a mâncat pe „bărbătușul” musculiței. Acesta se oferă să ajute musculițele în găsirea mult doritului „caca de pinguin”. În drumul lor, întâlnesc o focă elefant, alungată de ai ei din cauza egoismului său, care își plânge de milă. Călătorii o conving să li se alăture și acesta este momentul când foca le sugerează să spună, dacă sunt întrebați, că au plecat în căutarea unei comori. După căutări îndelungate, în care fiecare se gândește în felul lui la „comoară” (pentru petrel înseamnă a face o faptă bună, pentru focă înseamnă prieteni, iar pentru musculițe „comoara” e „pur și simplu viața”), pinguinii sunt găsiți pe o insulă. Umorul scenei găsirii „comorii” este de-a dreptul savuros pentru cititorii copii:

Dar cine e monstrul slăninოს care iese din apă înnebunit și se aruncă pe burtă în caca? Cine e pasărea bătută de vânt care încetează dintr-odată să dea din aripi și cade cu ghearele în sus fix în caca? Dacă se bucură atât de mult c-au ajuns, e clar că nu poate fi vorba decât de-o comoară adevărată.

– Ce bine! Ce bine! Zice foca elefant, atât de fericită că se tăvăleşte în mizerie încât a uitat că e fericită pentru alții (*ibidem*: 27).

Tipurile de umor preferate de copii depind și de preocupările dominante vârstei, iar atunci când copiii sunt mici, ei sunt curioși în privința corpului lor și a tot ce ține de el.

Umor scatologic întâlnim și în cărțile pentru copii mai mari. Un astfel de exemplu întâlnim în *Pericol* de Raluca Poenaru (Arthur, 2020), încadrat de editură la categoria de vârstă 7-14 ani. În urma câștigării unei competiții la

școală, echipa condusă de Eugen (zis Pericol), a avut parte și de o mascotă, fratele mai mic al lui Sirenă, numit Piticania. Acesta, îmbrăcat într-un costum uriaș în formă de stea făcut din folie alimentară de aluminiu, este purtat pe brațe de către Pericol și Sirenă, în drumul către casă. Numai că, la un moment dat, ei simt pe mâini ceva suspect și-i dau drumul Piticaniei: „dintre cutele costumului din folie de aluminiu sar în toate părțile stropi puternic duhnitori de căcuță” (Poenaru 175). Ceea ce urmează este o scenă plină de umor, care te ține cu sufletul la gură datorită atât situației hilare în care sunt puși copiii, cât mai ales viziunii naratorului personaj, Pericol: Piticania se pune pe zbierat, atrăgând atenția oamenilor din jur. Copiii decid că trebuie să-l spele undeva și astfel merg în parc, la pârau, unde țâșnește apa:

Fetele îi ridică Piticaniei costumul stelar până la burtă și mi-l dau în primire. Cică numai eu am forță să-l țin deasupra jetului de apă. Dau să-l apuc pe mizerabil, dar mă mănjesec îngrozitor de CACA! Doamne ferește, cum poate să pută! Și nu e murdar doar pe la fund cum am crezut noi, e murdar până la ceață! Și pe păr a reușit cumva să se umple de caca; îi smulg costumul cu totul. Îi scot și tricoul de pe el. Acum Piticania se arată în toată splendoarea lui, în pielea goală, din belșug decorată cu căcuță. Lumea s-a strâns ca la urs. Toți au păreri, toți știu ce trebuie făcut, unii ne ceartă, alții amenință că sună la poliție, o babornită chiar sare la mine la bătaie (*ibidem*: 177-178).

În stresul curățării Piticaniei, apare câinele Iubi, un vechi „prieteni”, care se aruncă asupra lor, fie că și-a amintit de Pericol în rolul de victimă, fie „a adulmecat ceva caca proaspăt de la Piticanie” și a considerat-o „o super ocazie de tăvăleală” (*ibidem*: 178). După căderea copiilor în apă, nu se mai aud decât „babele țipând isteric” și stăpânul strigându-și câinele. Finalul scenei este, de asemenea, plin de umor:

Se pare că jigodia de Iubi are o oarece dresură la bază, că mă iartă, într-un final, și se dă jos de pe mine. Și, un amănunt important, fără să mă muște! Ies din pârau, îl smulg pe Piticanie din mâinile babelor, le spun fetelor și lui Sirenă să o tăiem mai repede de-acolo și pornim cu demnitate spre casă (*ibidem*: 179).

Cu sânge pe picior, despre care descoperă că e de la costum, Pericol privește către Piticanie:

În primul rând, nu mai pute. Dar deloc. Probabil că l-au spălat cumetrele în timp ce eu zăceam în apă. Asta e bine. Ce nu e bine e că l-au înfășat într-un fel de basma. Foarte aspectuoasă, roz cu buline galbene. Eu, ud leoarcă, cu zdreanța aia de tricou atârând pe mine, cu așa-zisul sânge pe picior, cărând un bebe uriaș înveșmântat într-o cârpă roz cu buline! Sigur arătam de parcă mergem la spitalul de nebuni! (*ibidem*: 179).

În ceea ce privește „literatura pentru tineri”, Julie Cross distinge mai multe strategii de umor „subversiv-transgresiv”. Sub această noțiune, ea înglobează „personajul în mod deliberat transgresiv”, „amenințarea ciudatului în textele

fără sens”, „grotescul comic” și „ironia comică”. De asemenea, cercetătoarea subliniază că există „noi compuși” de umor în cărțile pentru juniori, „formate din amestecul aparent paradoxal de forme de umor înalte, complexe, cognitive, împreună cu forme inferioare de umor în cadrul aceluiași text și, și mai important, adesea în cadrul acelorași stimuli umoristici”. Noii compuși ai umorului îi invită pe tinerii cititori să devină „competenți discursiv” (termenul lui Pye, 2006) și servesc pentru a include tinerii cititori ca agenți sociali, atât ca sursă a stimulului umoristic (autorul implicat), cât și ca destinatar (cititorul implicit), implicați într-un proces activ de construcție reciprocă. Este de la sine înțeles că acești noi compuși reprezintă o provocare pentru teoriile pragmatice ale umorului (*ibidem*: 16).

Concluzii

Umorul prezent în literatura pentru copii solicită un cititor capabil să deslușească semnificațiile ascunse ale cuvintelor și imaginilor. Artificiile umorului se joacă cu acel dublu sens pe care copilul este capabil să-l înțeleagă din propria perspectivă, potrivit experienței sale de viață. Fie că vorbim de incongruență, de animale sau obiecte antropomorfizate, de caricatură sau de umor scatologic, sursele umorului conturează un univers nelimitat, capabil să stârnească râsul și plăcerea cititorului, dar și să-l provoace în a căuta sensuri noi. La un nivel de vârstă mai înalt, copiii sunt capabil să înțeleagă și să guste forme mai sofisticate de umor, cum ar fi ironia, parodia și pastșa, bazate pe intertextualitate. De asemenea, ei sunt invitați să vadă oamenii și acțiunile lor în moduri care tind să dezvăluie discrepanțe între așteptări și realitate. Ei consideră că ordinea acceptată este adesea întoarsă cu susul în jos, deoarece li se prezintă abateri de la comportamentul social convențional. Umorul pe care copiii îl apreciază poate fi împărțit în trei categorii: personaje umoristice, situații și discurs. În toate aceste categorii, limitele pot fi încălcate. Rămâne la decizia autorilor de a fi cât mai inventivi și îndrăzneți, astfel încât umorul lor să atragă, să provoace cititorii, dar să rămână în sfera socială și morală acceptată.

Bibliografie

- Beckman, Aileen K.. *The Psychology of Humor and Children's Funny Books: Where do They Meet?*, Paper presented at the 17th Annual Meeting of the Keystone State Reading Association, Hershey PA, 11-14 November; microfilm ED 258194, 1984.
- Cross, Julie. *Humor in Contemporary Junior Literature*. London, New York, Routledge: Taylor and Francis Group, 2011.
- Defays, Jean-Marc. *Comicul: principii, procedee, desfășurare*. Trad. Ștefania Bejan. Iași: Editura Institutului pentru Cooperare Cultural-Științifică, 2000.

- Jalongo, M. Renck. "Children's Literature: There's Some Sense to Its Humor". *Childhood Education* 62.2, pdf, p. 109–114, 1985.
- Kappas, Katherine H.. "A Developmental Analysis of Children's Responses to Humor", *Library Quarterly*, vol. 37, pdf, p. 67-77, 1967.
- Mallan, Kerry. *Laugh Lines: Exploring Humour in Children's Literature*. Granville: Ambassador Press, 1993.
- McGhee, Paul. "A Model of the Origins and Early Development of Incongruity-Based Humour", în A.J. Chapman, H.C. Foot (Ed.), *It's a Funny Thing Humour*, p. 27-36. Oxford: Pergamon Press, 1977.
- McGhee, Paul. *Humor: Its Origin and Development*. San Francisco: Freeman, 1979.
- McGillis, Roderick. "Humour and the Body in Children's Literature", în M. Grenby & A. Immel (ed.), *The Cambridge Companion to Children's Literature*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 258-271, 2009.
- Morreall, John (ed.). *Taking Laughter Seriously*. State University of New York Press, 1983
- Rapp, Albert. *The Origins of Wit and Humor*. New York: Dutton, 1951.
- Shaeffer, Margaret, Dee Hopkins. "Miss Nelson, Knock-Knocks and Nonsense: Connecting through Humour", în *Childhood Education*, Winter, pdf, p. 88-93, 1988.

Surse

- Bican, Florin. *Și v-am spus povestea așa*. București: Editura Arhur, 2018.
- Bican, Florin. *Tropice tâmp*e. București: Editura Arthur, 2017.
- Braniște, Lavinia. *Comoara pinguinilor*. București: Editura Univers, 2021.
- Poenaru, Raluca. *Pericol la petrecere*. București: Editura Arthur, 2019.
- Poenaru, Raluca. *Pericol*. București: Editura Arthur, 2020.
- Popa, Alice. *Aventurile piratului Ket*. București: Editura Arthur, 2017.